

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТНОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРМЕДІЯХ XVII ст.

Функціонування лексичних одиниць різних тематичних груп у часі становить неабиякий інтерес для лінгвістики, бо дозволяє простежити не тільки зміни в семантичній структурі лексем, але й власне принципи номінації, особливості мовної картини світу народу в той чи той період. Нашу увагу привернули етноніми – слова, про які в лінгвістиці досі немає єдиної думки – як про належність їх до пропріативів або апелятивів, так і про правомірність зарахування до етнонімів назв жителів міст та інших населених пунктів.

Різні аспекти етнонімії стали предметом дослідження для низки мовознавців. Зокрема, І. В. Гороф'янюк дослідила діалектні назви рослин, мотиваційною основою яких стали етноніми [3]; Н. І. Романишин з'ясувала особливості функціонування етнонімів «англійці» та «британці» у контексті дискурсу національної ідентичності Англії Х–XIV ст. [7]; М. С. Бассай дослідила вербальне вираження поняттєвого, ціннісного та національно-культурного компонентів етнонімів *Wessi* та *Ossi* на матеріалі сучасного німецькомовного анекдоту [1]; І. В. Височанська та В. В. Денисюк простежили специфіку побутування етнонімів у текстах історіографічного жанру [2] та ін. В аспекті нашого дослідження українськомовні різножанрові твори попередніх століть, особливо XVI–XVII, залишаються поза увагою лінгвістів. Тож метою розвідки є з'ясування особливостей функціонування етнонімів в українських інтермедіях XVII ст., визначення їх ролі в міжкультурній комунікації.

Слово *етнонім* походить від грецького *ethnos* «народ, народність» і *опота* «ім'я» і є назвою «етнічної групи людей (аранда, поляни, евенки, українці), а також етнографічного угруповання у складі цих одиниць (буковинці, подоляни, галичани у складі українців) та груп споріднених народів (слов'яни, германці, романці, кельти)» [5, с. 179]. Відповідно, етнонімія – сукупність етнонімів, етноніміка – це вчення про них. У дослідженні послуговуватимемося ширшим визначенням етноніма, запропонованим Н. В. Подольською: етнонім – номен на позначення будь-якого етносу [6, с. 167].

Інтермедії були одним з найпопулярніших жанрів. Коментуючи значення і причини шаленого успіху інтермедій, І. Франко зазначав: «На се складалися головню дві причини: інтермедія написана була мовою близькою до народної, а не раз і чисто народною і зміст свій, колорит,

спосіб вислову черпала з оточуючого життя народного» [8, с. 218]. М. Гудзій також акцентував на мовному оформленні інтермедій, що було спричинено введенням у дійові особи представників суспільних низів: «Дійовими особами інтермедій були, як правило, персонажі з простолюду, що розмовляли кожний своєю народною мовою: українець – українською, росіянин – російською, білорус – білоруською, в той час як основні, серйозні п'єси писалися своєю книжною мовою» [4, с. 5]. Саме тому інтермедії, на думку М. Гудзія, насичені «яскравими українськими фразеологізмами, приказками і прислів'ями, а ряд віршів написано так дотепно і афористично, що вони самі схожі на приказки» [4, с. 29].

Виразною особливістю аналізованих етнонімів є те, що всі вони – іменники. Функціонуючи в мовленні представників різних народів, етноніми відображають міжетнічну взаємодію, емоційно-оцінний аспект стосунків, оскільки національна свідомість не може існувати автономно, без співвіднесеності «себе» з «іншими». На думку Я. В. Чеснова, поява самоназви етносу завжди передбачає наявність іншого етнічного середовища та взаємодію з ним. Етноніми містять певну характеристику етнічної спільноти, уміщені в них оцінки не завжди справедливі, проте завжди історично зумовлені і є цінними історичними свідченнями [9].

Досліджувані інтермедії дозволяють простежити адаптаційні процеси в запозичених лексемах, як-от у запозиченому з польської мови слові *хлоп*, напр.: (Хлоп) *Хляп або зас не хляп! Що мя називаеш? Коли хоч, пане-нїмче, внет мя познаеш!* (ілюстративний матеріал подаємо за електронним ресурсом: <http://litopys.org.ua>). Ідентифікуючи представника німецького етносу, українець звертається до того з повагою, уживаючи у формі кличного відмінка і слово *пан*, і власне етнонім *німець*. Невластивість лексеми *хлоп* тогочасній німецькій мовній картині засвідчує контекст, де це слово передано з початковим [к]: (Німець) *Kłop, skurway syn, będziesz ty dworować ze mnie? Kim hyr, na kom eraus, wniет zguniesz ode mnie!* І тільки в мовленні поляка номен *хлоп* отримує правильне звучання: (Поляк) *A czegoż ty w ostatku kpie się, foryiuiesz? Kiedy chcesz, panie chłopie, wniет mie tu poznaiesz!*

Аналізовані тексти засвідчують системні відношення в мікрогрупі етнонімів. Зокрема, в синонімічні відношення вступають лексеми *хлоп*, *козак*, *запорожець*, *русин*: (Козак) *Алеч що било, то било! Панове, я вас святи вїшовати пришов! Мене перогами витайте, запорозця! Христос воскрес И всїх дїдков з некла вигнав и вьсе некло рострес;* (Жид) *Ну, милейкій русине, юз буду знати, Як ся зидови з русином у рїци вдавати. Тилко ти мене побозне тен вегари продай;* (Німець) *Iest to, mości panie, dawne u ludziy przysłuwię, Ze ci kozacy są to uparci wołowię.* Синонімами в інтермедіях також є лексеми *лях* і *поляк*: (Козак) *Нї, бо ти, виджу, не*

жарътуеш, [а]ле покпѣваеш! Коли хочеш, пане-ляше, внет мя познаеш!;
(Німець) *Patray, waszeć panie polak, iak sobie dworuię A kyiem sie mie, złodzieu, mnie się bić gotuię!*

Найбільшою частотністю і суфіксальним розмаїттям (-ек, -ин) репрезентовано етнонім *жид*, який, однак, у досліджуваній період не мав негативних конотацій: (Хлоп) *Нѣчого, коли изѣв, аби не спив, А жидопоганина як так издурив;* (Жербак) *Бѣда то, панове, не жиди! Все-но напастуют, Коли в кого гроший много чуют!;* (Жид) *О, вей мир, лихий год! Есце-м я так не цував, Зеби хто коли вегеру у кого коповав! Як ти, дурьній русине, вегари продаес, Але мене, убогій зидек, певъни не осукаес!;* (Русин) *Прудко же но, не бавъся, милій жидовине, Бо тя далѣ назову псѣй, поганській сине!*

Етноніми *турчин*, *татарин*, *циган* представлені поодинокими випадками вживань: (Хлоп) *И то-ем чув, що-сте двох татар поймали, А ваших ено зо сто татаре звязали;* (Німець) *Turczyn – dembowa koł, Kozak – uparta woł, Poliak – trawa zelona, A niemies – ruza czerwona;* (Хлоп) *Але нѣ цигана, нѣ жида не видати, Ачей би ми схотѣли таки що продати;* (Жид) *Коли-м вегери в руки моего юзь достал, Певне, зебих ся и всистких турек не боял.*

Зрідка мовці послуговуються узагальненою назвою *народ*, додаючи атрибутиви, що вказують на ставлення одного мовця до іншого: (Козак) *А чого ж ви ся, псѣи народи, фуриюете? Зараз ту козацкую вегеру почувете! За море, псѣи народи, пойдѣт людей дурити! Нас, молодцов, лишѣте з розуму зводити!;* (Русин) *Пятдесят золотих, народе поганій.*

Отже, аналізовані інтермедії засвідчують активне функціонування в українській народнорозмовній мові XVII ст. етнонімів для номінації різних народів. Найбільший синонімічний ряд утворюють лексеми на позначення представників українського етносу, словотвірний ряд – лексеми з коренем *жид*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бассай С. М. Особливості функціонування етнонімів Wessi та Ossi в тексті німецькомовного анекдоту / С. М. Бассай // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. – 2013. – Кн. 4. – С. 241–246.
2. Височанська І. Етноніми у складі лексики на позначення сторін у міждержавних відносинах / І. Височанська, В. В. Денисюк // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – Вип. 4. – С. 60–62.
3. Гороф'янюк І. Етноніми як база творення українських флорономів / І. Гороф'янюк // Мовознавчі студії. Випуск 3: Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової

-
- конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила) / [упорядники: Л. Баранська, Н. Грицик, К. Іваночко та ін.]. – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 42–50.
4. Гудзій М. К. Українські інтермедії XVII–XVIII ст. // Українські інтермедії XVII–XVIII ст. / АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка; вступ. стаття і відп. ред. М. К. Гудзія, підгот. тексту Л. Є. Махновця. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 5–30.
  5. Карпенко Ю. О. Етнонім / Ю. О. Карпенко // Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : «Укр. енциклопедія», 2004. – С. 179.
  6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская ; отв. ред. А. В. Суперанская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
  7. Романишин Н. І. Про деякі аспекти функціонування етнонімів як компонентів дискурсу національної ідентичності / Н. І. Романишин // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 232–235.
  8. Франко І. Русько-український театр (історичні обриси) // Франко І. Твори : в 20-ти т. Т. 16: Літературно-критичні статті / ред. кол.: Корнійчук О. Є., Білецький О. І., Козланюк П. С. та ін. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. – С. 209–245.
  9. Чеснов Я. В. Лекции по исторической этнологии : учебное пособие [Електронний ресурс] / Я. В. Чеснов. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Chesn/05.php.

*Колосовська К., Денисюк В. В.
(Умань)*

ФОНЕТИЧНІ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМИ В ПОЕЗІЯХ І. ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Дослідження проблем формування і функціонування української літературної мови на різних етапах її розвитку неминує ставити перед науковцями питання про максимальне залучення писемних пам'яток усіх жанрів і стилів, відтак – докладний аналіз творчості авторів навіть найменших текстів. До цієї когорти, як не дивно, потрапив і Іван Величковський, за яким ось уже 45 років закріпився епітет «маловідомий».

За цей час філологічні студії творчості І. Величковського представлені переважно літературознавчими дослідженнями. У 1972 р. було видруковано дві книжечки творів поета – «Зегар з полузегариком» і «Млеко од овцы пастору належное». Тут же вміщено розвідки С. Маслова «Маловідомий український письменник кінця XVII – початку XVIII ст.